

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СИСТЕМНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ У СТУДЕНТІВ ВНЗ ДОСВІДУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Постановка проблеми. Підвищення ролі комунікації в сучасному постіндустріальному, інформаційному суспільстві, зокрема такої її специфічної форми, як міжкультурна комунікація (МКК), а також зростання вимог до соціальних і моральних якостей фахівців різних напрямів потребують невідкладних інноваційних змін у професійній освіті, невід'ємним складником якої має стати підготовка до продуктивного професійного спілкування в процесі МКК. Усвідомлюючи виклики часу, студенти під час навчання у ВНЗ прагнуть набути ґрунтовний досвід здійснення МКК у сфері майбутньої професійної діяльності, який забезпечить їм конкурентоспроможність на ринку праці і професійно-особистісну самореалізацію завдяки засвоєнню знань щодо сутності процесу МКК і параметрів аналізу особливостей культур потенційних ділових партнерів, сформованим ціннісним орієнтаціям, набутиим комунікативним і мовленнєвим умінням, навичкам соціальної взаємодії на основі суб'єкт-суб'єктних стосунків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні питання і шляхи формування досвіду МКК частково розглянуто в роботах вітчизняних та зарубіжних учених: О. Л. Бердичевського, Т. М. Білоус, І. Л. Бім, О. Б. Бистрай, І. А. Воробійової, Н. Д. Гальської, Н. І. Гез, Т. Г. Грушевицької, П. М. Донця, Г. В. Єлізарової, Н. В. Єлухіної, Ю. І. Пасова, В. Д. Попкова, О. П. Садохіна, Г. Ауерхеймера (G. Auerheimer), Л. Бределли (L. Bredella), В. Деланой (W. Delanoy), К.-Ц. Флексіга (K.-Z. Flehsig), М. Фрідентал-Хаасе (M. Friedenthal-Haase), М. Геменде (M. Gemende), А. Кнапп-Поттхофф (A. Knapp-Potthoff), М. Лідке (M. Liedke), С. Стінга (S. Sting) та інших.

Аналіз наукових праць з цієї проблеми свідчить про те, що досить ґрунтовно вивчені лише окремі аспекти проблеми формування досвіду МКК, здебільшого – лінгвістичний.

Постановка завдання. Мета статті – визначення концептуальних засад системного педагогічного дослідження формування у студентів досвіду МКК, що необхідно для розв'язання проблеми як на теоретичному, так на практичному рівнях.

Актуальність цієї проблеми підтверджується низкою суперечностей, виявлених на основі вивчення реального стану з організації педагогічного процесу для студентів у ВНЗ і теоретичних розробок науковців щодо його оптимізації, а саме:

– сучасними соціокультурними умовами, пов'язаними зі стрімким поширенням МКК ділових партнерів з різних країн внаслідок глобалізації й інтернаціоналізації, та повільними темпами реформування вищої освіти через брак науково обґрунтованих педагогічних досліджень щодо формування досвіду МКК;

– потребою українського суспільства у фахівцях із високим рівнем сформованості досвіду МКК та відсутністю цілісної концепції формування досвіду МКК, нерозробленістю її концептуальних засад;

– прагненням майбутніх фахівців до набуття досвіду здійснення МКК, необхідного для творчої самореалізації у сфері майбутньої професійної діяльності, та реальним станом їхньої підготовки у ВНЗ;

– необхідністю засвоєння майбутніми фахівцями знань стосовно процесу МКК, набуття високого рівня професійного спілкування, розвитку професійно-особистісних якостей, важливих для соціальної взаємодії з представниками інших культур, та відсутністю педагогічної технології формування досвіду МКК;

– прагненням оптимізувати педагогічний процес формування досвіду МКК у ВНЗ та недостатнім рівнем його дидактичного забезпечення;

– визнанням переваг особистісно орієнтованого підходу та домінуванні репродуктивних методів навчальної діяльності над творчими, що значно обмежує можливості студентів у розвитку своїх суб'єктних якостей, необхідних для ефективної

професійної комунікації в ситуаціях МКК;

– проголошенням пріоритету гуманістичної парадигми у професійній освіті і принципів педагогічного спілкування на діалогічних засадах та проявами авторитаризму в організації та реалізації педагогічного процесу формування досвіду МКК.

Виклад основного матеріалу. Наукове педагогічне дослідження будь-якої проблеми потребує визначення концептуальних основ та принципів його проведення, а також шляхів реалізації отриманих результатів у педагогічній практиці. Методологія розглядається як «...учення про способи організації та побудови теоретичної і практичної діяльності людини [2, с. 628-629]». Стосовно педагогічної діяльності В. О. Сластьонін, П. І. Підкасистий під поняттям методології розуміють принципи побудови, форми і способи здійснення науково-пізнавальної (науково-дослідницької) роботи [4, с. 93; 5, с. 32].

У дослідженнях Ю. К. Бабанського, Б. С. Гершунського, Е. В. Ільєнкова, М. М. Скаткіна, М. О. Данилова, В. І. Загвязинського, В. В. Краєвського, В. С. Ледньова, І. Я. Лернера, Б. Т. Лихачева, Ф. Т. Михайлова, В. М. Розіна, П. Г. Щедровицького, Е. Г. Юдіна та інших розглянуто методологічні проблеми педагогічної науки, визначено основні принципи та форми педагогічного мислення, створено систему наукових засобів пізнання, виокремлено категоріальні характеристики педагогічної методології. Так, М. К. Чапаєв, Е. Л. Воробйова називають такі її ознаки:

- універсальність, що пронизує всі рівні педагогічної діяльності, притаманна всім теоріям, педагогічним традиціям, парадигмам;
- інструментальність, що виявляється в діяльнісному характері методології, спрямованої на пізнання і перетворення педагогічної теорії і практики;
- рефлексивність, яка особливо характерна для педагогічної діяльності, оскільки завжди виникає потреба в її коригуванні з метою досягнення кращих результатів);
- аксіологічність (виражається у світоглядній позиції дослідника і виявляється у виборі ним певних способів діяльності); інтегративність (педагогічна методологія поєднує теорію і педагогічну практику) [6, с. 80-81].

Наведемо узагальнене визначення методології, надане Н. В. Бордовською і А. О. Реаном: «В основі будь-якого наукового дослідження лежить найзагальніша система принципів і способів його організації, що ґрунтується на світогляді дослідника, його філософській позиції та поглядах. Цією системою, яка визначає способи досягнення і побудови теоретичного знання, а також способи організації практичної діяльності, і є методологія [3, с. 24]».

Важливість розроблення методологічних засад педагогічного процесу формування досвіду МКК зумовлюється не тільки необхідністю теоретичного дослідження цієї проблеми та осмислення її зв'язку з іншими, але й завданням виявлення шляхів її розв'язання у практичній діяльності викладачів.

Концепція дослідження ґрунтується на розумінні того, що формування досвіду МКК у ВНЗ є невід'ємним складником професійної підготовки майбутніх фахівців, у процесі якої відбувається всебічний розвиток студента як цілісної творчої особистості. Цілеспрямоване формування у студентів ВНЗ досвіду МКК на підґрунті визначених теоретико-методологічних та технологічних засад забезпечить підвищення якості їхньої фахової підготовки, здатність до соціальної взаємодії на основі суб'єкт-суб'єктних відносин, професійно-особистісне становлення, спроможність до неперервної самоосвіти з питань МКК.

Вирішення завдань вищої освіти щодо досягнення належного рівня особистісно-професійної підготовки студентів до МКК зумовлює необхідність реалізації цілісного педагогічного процесу, спрямованого на засвоєння студентами знань щодо різних аспектів МКК, розвитку в них умінь здійснювати МКК, виховання професійно значущих особистісних якостей.

Виходячи з того, що під час навчання у ВНЗ майбутнім фахівцям слід набути досвіду здійснення МКК у сфері професії, навчальна діяльність має проектуватися з урахуванням

закономірностей і особливостей процесу МКК у реальному житті. Для втілення розробленої концепції потрібно теоретично й практично забезпечити основні вектори багатовимірного педагогічного процесу: його організацію на основі проектування компонентів педагогічної системи формування у студентів досвіду МКК; цілеспрямоване управління ним завдяки впровадженню відповідної технології, системи дидактичних засобів на кожному з її етапів; стимулювання діалогічного спілкування суб'єктів навчальної діяльності, що уможливило взаємний інтелектуальний і духовний обмін між викладачами і студентами, їхню продуктивну взаємодію.

За нашою концепцією, теоретичне підґрунтя досліджуваної проблеми становлять фундаментальні закони пізнання сутності соціальних та педагогічних явищ, а також гуманістичні погляди науковців різних напрямів, що співзвучні ідеям антропологічного підходу в педагогіці.

Дослідження проблеми формування МКК ґрунтується на сукупності підходів, доцільність застосування яких пояснюється такими теоретичними положеннями:

— системний підхід забезпечує дотримання логіки здійснення наукового дослідження, уможливило визначення сутності навчальної діяльності з формування досвіду МКК, розробку відповідної моделі, педагогічної системи формування досвіду МКК, системи дидактичних засобів тощо;

— факторний підхід як універсальний інструмент аналізу умов, що впливають на здійснення людиною будь-якого виду діяльності, використовується для визначення актуальності проблеми, виявлення особливостей процесу МКК у сфері професійної діяльності майбутніх фахівців і специфіки формування досвіду МКК, обґрунтування змісту й педагогічних принципів, розробки технології формування досвіду МКК у студентів ВНЗ;

— культурологічний підхід орієнтує на формування студента як суб'єкта свідомої й доцільної діяльності, носія інформації та знань, культурних цінностей і мови; сприяє визначенню змісту МКК у професійній підготовці, характеру спілкування учасників педагогічного процесу, організаційних форм їхньої взаємодії, критеріїв оцінювання рівнів сформованості досвіду МКК;

— діяльнісний підхід до визначення сутності педагогічного процесу дає змогу організувати і здійснювати навчальну діяльність з формування досвіду МКК відповідно до її соціальної сутності – як спільної продуктивної діяльності, побудованої на основі суб'єкт-суб'єктних відносин її учасників;

— технологічний підхід створює підґрунтя для реалізації розробленої педагогічної системи формування досвіду МКК у майбутніх фахівців; визначення етапів педагогічної технології згідно із закономірностями здійснення діяльності надає можливість урахувати психологічні особливості засвоєння студентами навчального матеріалу, що сприяє розкриттю їхніх сутнісних сил у процесі формування досвіду МКК;

— кібернетичний підхід уможливило управління навчальною діяльністю майбутніх фахівців на кожному етапі педагогічної технології формування досвіду МКК; дає змогу визначити відповідну систему дидактичних засобів, що в поєднанні з діалогічним спілкуванням створює умови для переведення студентів із рівня прямого управління з боку викладача через співуправління на рівень самоуправління своїм професійно-особистісним розвитком.

Вивчення літературних джерел із різних наукових напрямів, орієнтація на провідні парадигми в педагогічній науці (знаннява, культурологічна, гуманістична) дозволили визначити теоретичні засади нашого дослідження, що охоплюють ідеї, теорії, концепції, основні категорії й поняття, які створюють підґрунтя для всебічного вивчення досліджуваної проблеми. На основі їх ретельного аналізу сформульовано такі положення:

— навчальна діяльність, зокрема і з формування досвіду МКК, є багатовимірним процесом, що потребує організації, управління і спілкування її суб'єктів (організація педагогічного процесу необхідна для здійснення запланованого впливу на особистість

студента, управління – на його навчальну діяльність, спілкування на діалогічних засадах – для взаємного обміну інформацією, емоціями й духовними цінностями між її учасниками);

– для реалізації педагогічного процесу формування досвіду МКК необхідно спроектувати педагогічну систему, визначити та детально описати кожний з її компонентів (суб'єкти, педагогічні цілі, принципи, зміст, методи, засоби та організаційні форми навчання); спроектовані компоненти мають відтворювати сутність МКК як реального процесу життя, а також урахувати особливості діяльності фахівця у сфері майбутньої професійної діяльності;

– аналогом моделювання змісту формування МКК студентів має бути соціальний досвід у сфері професійної діяльності, якого вони набувають завдяки засвоєнню знань, усвідомленню цінностей національної та інших культур, набуттю вмінь здійснення професійної діяльності в ситуаціях МКК; орієнтирами для відбору змісту є культурні універсалії, джерелом його формування – національні особливості культури іншого народу, способом засвоєння – комунікативна діяльність з урахуванням особливостей процесу МКК, що усвідомлюються на основі порівняння реалій іншої та рідної культур;

– компоненти змісту МКК мають відтворювати складники загальнолюдської культури як універсального феномену і способу передачі соціального досвіду: когнітивний (передбачає засвоєння системи знань щодо іншої культури); емоційно-ціннісний (є основою формування світогляду особистості завдяки набутим ціннісним орієнтаціям у світі та міжособистісних відносинах людей); комунікативно-поведінковий (розкриває способи здійснення комунікативної діяльності на різних рівнях);

– педагогічна технологія формування досвіду МКК, що є соціальною за своєю сутністю, має відображати інваріантні етапи діяльності людини, зокрема навчальної (орієнтування, пізнання об'єкта вивчення, його перетворення й оцінювання); її реалізація має створювати оптимальні психолого-педагогічні умови для інтелектуального та духовного зростання особистості фахівця, розвитку навичок соціальної взаємодії у вирішенні особистісних і професійних проблем;

– формування культури професійного спілкування в процесі МКК можливе за умови організації й реалізації суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників педагогічного процесу (викладача зі студентами, студентів між собою).

На основі вивчення теоретичних джерел для розв'язання педагогічної проблеми формування досвіду МКК розроблено концептуальну модель (рис.1), в якій відображено логіку здійснення системного педагогічного дослідження. Запропонована модель є інваріантною, її можна застосовувати для підготовки до МКК фахівців будь-якого профілю. Модель характеризується структурною і функціональною повнотою. До її складу ввійшли такі компоненти:

– фактори впливу (мультикультурний світ, глобалізація в сфері економіки, суспільні потреби у фахівцях, потреби студентів у засвоєнні досвіду МКК, стан дослідженості проблеми формування МКК, дидактичне забезпечення педагогічного процесу формування досвіду МКК у ВНЗ) і суперечності, викликані дією об'єктивного, суб'єктивного, особистісного і людського факторів;

– педагогічні умови формування МКК студентів: педагогічна система як система організації, управління, спілкування між суб'єктами в прямому і зворотному напрямках; засоби вдосконалення педагогічної системи з метою її оптимізації; технологія формування МКК (її етапи: орієнтувальний, пізнавальний, перетворювальний, рефлексивно-коригувальний);

– засоби діагностування педагогічного процесу; способи і засоби оптимізації педагогічного процесу;

– результат формування досвіду МКК студентів (когнітивний, емоційно-ціннісний, комунікативно-діяльнісний); показники сформованості МКК: якість знань студентів, рівень МКК, особистісні якості (толерантність).

Логіка проведення системного педагогічного дослідження формування досвіду МКК

відтворює етапи пізнання об'єкта у будь-якій науковій галузі та відображає рівень абстракції, через які проходить наукове пізнання: феноменологічний, аналітико-синтетичний, прогностичний, аксіоматичний [1, с. 68-69]. На феноменологічному рівні здійснюється зовнішнє, описове викладення фактів або явищ, каталогізація об'єктів, констатація їх якостей та властивостей. На аналітико-синтетичному рівні за допомогою загальноприйнятої у педагогічній науці термінології з'ясовується сутність об'єкта, що вивчається (його властивості, якості, закономірності функціонування). На прогностичному рівні здійснюється моделювання основних процесів та явищ, визначаються особливості функціонування конкретного об'єкта. Для аксіоматичного рівня характерно виявлення цінності досліджуваного об'єкта із використанням міждисциплінарних наукових понять високого ступеня узагальнення, визначення шляхів удосконалення його подальшого вивчення.

Щодо конкретного педагогічного процесу формування досвіду МКК передбачено, що на феноменологічному рівні застосовується факторний підхід із метою обґрунтування актуальності наукового дослідження на основі виявлення існуючих протиріч, здійснюється аспектний аналіз МКК як явища об'єктивної реальності (філософський, культурологічний, психологічний, лінгвістичний). На аналітико-синтетичному рівні доцільно здійснити структурно-функціональний аналіз навчальної діяльності студентів із застосуванням діяльнісного підходу до дослідження педагогічного процесу формування досвіду МКК.

На прогностичному рівні необхідно створити різні моделі (педагогічного процесу формування досвіду МКК, педагогічної системи та її компонентів, технології тощо), які відтворюють особливості досліджуваних об'єктів, дозволяють дослідити закономірності їх функціонування та визначають дидактичні умови їх реалізації. На рівні практичного застосування створених моделей обов'язковим є експериментальна перевірка вироблених теоретичних положень і оцінювання досягнутих результатів навчальної діяльності студентів. На аксіоматичному рівні педагогічний процес формування досвіду МКК розглядається як міждисциплінарний об'єкт, що дозволяє обґрунтувати засоби удосконалення компонентів педагогічної системи з метою його оптимізації.

Висновки. Системне наукове дослідження формування досвіду МКК у майбутніх фахівців необхідно виконати на мета-рівні, оскільки воно має відбивати закономірності, етапи та види людської діяльності, а саме такі: орієнтування стосовно об'єкта вивчення (факторний підхід до виявлення протиріч, що зумовлюють актуальність досліджуваної проблеми, аспектний аналіз процесу формування досвіду МКК); пізнавальний етап (системний аналіз процесу МКК та навчальної діяльності, факторний підхід до особливостей навчальної діяльності студентів-економістів, діяльнісний підхід до організації педагогічного процесу, культурологічний підхід до визначення його змісту); перетворення об'єкта пізнання (технологічний підхід до реалізації педагогічного процесу, кібернетичний підхід до управління навчальною діяльністю студентів); рефлексивно-коригувальний (діагностика результатів навчальної діяльності та визначення подальших шляхів оптимізації педагогічного процесу формування досвіду МКК).

У запропонованій концептуальній моделі формування досвіду МКК, яка є інваріантною для підготовки фахівців будь-якого профілю, відтворено логіку здійснення системного наукового дослідження. Модель формування досвіду МКК як ідеалізований об'єкт з певним рівнем абстрагування є основою системного теоретичного дослідження і предметом пізнання на емпіричному рівні. Її створення є необхідним для організації педагогічного процесу на наукових засадах.

Структурно-функціональну повноту наукового педагогічного дослідження забезпечує сукупність методологічних підходів (факторний, системний, культурологічний, технологічний, кібернетичний).

Перспективи подальших досліджень будуть спрямовані на наукове осмислення кожного з виокремлених етапів системного педагогічного дослідження.

Список використаних джерел

1. Беспалько В. П. Теория ученика : Дидактический аспект / В. П. Беспалько. – М. : Педагогика, 1988. – 160 с.
2. Новейший философский словарь. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск : Интер-прессервис ; Книжный дом, 2001. – 1280 с. – (Мир энциклопедий).
3. Реан А. А. Психология и педагогика / А. А. Реан, Н. В. Бордовская, С. И. Розум. – СПб. : Питер, 2000. – 432 с.
4. Педагогика : учеб. пособ. для студентов пед. ин-та / Ю. К. Бабанский, В. А. Сластенин, Н. А. Сорокин [и др.] ; под ред. Ю. К. Бабанского. – 2-е изд., доп. и перераб. – М. : Просвещение, 1988. – 479 с.
5. Словарь-справочник по педагогике / авт.-сост. В. А. Мижериков; под общ. ред. П. И. Пидкасистого. – М. : ТЦ Сфера, 2004. – 448 с.
6. Чапаев И. К. Категориальные характеристики педагогической методологии / И. К. Чапаев, Э. Л. Воробьева // Понятийный аппарат педагогики и образования : сб. науч. тр. / отв. ред. Е. В. Ткаченко. – Екатеринбург, 1996. – Вып. 2. – С. 80–94.

Колбіна Т. В.

Концептуальні засади системного педагогічного дослідження формування у студентів ВНЗ досвіду міжкультурної комунікації

Розроблено концептуальну модель формування у студентів досвіду міжкультурної комунікації, яка є інваріантною для підготовки фахівців будь-якого профілю. Доведено, що модель відтворює логіку здійснення системного наукового дослідження.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, досвід, професійна діяльність, концептуальна модель, методологічні підходи, підготовка фахівців.

Колбина Т. В.

Концептуальные основы системного педагогического исследования формирования у студентов ВУЗов опыта межкультурной коммуникации

Разработана концептуальная модель формирования у студентов опыта межкультурной коммуникации, которая является инвариантной для подготовки специалистов любого профиля. Доказано, что модель отображает логику выполнения системного научного исследования.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, опыт, профессиональная деятельность, концептуальная модель, методологические подходы, подготовка специалистов.

T. Kolbina

Conceptual Framework of Systematic Pedagogical Study of Forming the Experience of Cross-Cultural Communication in Students of Universities

There has been developed a conceptual model of forming in student the experience of cross-cultural communication with is invariant while training specialists of any field of activities. It proves that the model represents the logic of carrying out systems scientific research.

Key words: cross-cultural communication, experience, professional activity, conceptual model, methodological approaches, preparation of specialists

Стаття надійшла до редакції 03.11.2011 р.